

UOT:37.

GÖZƏL ƏXLAQ VƏ TOLERANTLIQ İSLAMIN ƏSAS PRİNSİPİ KİMİ*Əliyev Araz Boran oğlu, Əliyeva Hicran Nəsir qızı**ADPU- nun Ağcabədi filialı**<https://orcid.org/0009-0003-6718-1360>**Ani.eliyev.95@bk.ru*

Xülasə: *Əxlaq ictimai şüurun ən qədim formalarından biridir. Cəmiyyətin tələbatından yaranan əxlaq onun üzvlərinin davranışlarını tənzim edən qaydalardan irəli gəlir. İslam dininin əsas məqsədi Tovhid inancını bütün insanların könüllərinə həkk etməsi və onların gözəl əxlaq sahibi fərdlər olmalarıdır.*

İslam dini yarandığı vaxtdan insanları əxlaqa, mənəviyyətə, kamilliyə çağırır. İslam uzun illər boyu müsəlman ölkələrində nəsillərin təlim və tərbiyəsində mühüm yer tutmuşdur. İslam tərbiyəsinin məqsədi insanı mükəmməliyyətə, aliliyyətə çatdırmaqdır. Mükəmməl və ali insan Allaha yaxın olan insan hesab olunur.

İslamda tərbiyə məsələsi sadəcə olaraq uşağa gözəl əxlaq və faydalı biliklər vermək deyildir. Tərbiyə məsələsi daha geniş anlamda başa düşülərək insanın yaşadığı cəmiyyətin inkişafına öz töhfələrini verməsi, xalqın adət və ənənələrini, dilini, dinini qoruması, ona hörmət etməsi, cəmiyyətin iqtisadiyyatını, mədəniyyətini daim yüksəltməyə çalışmasıdır. Gözəl əxlaqa sahib olmaq müqəddəs kitabımızda deyildiyi kimi, "Allahın əxlaqlı ilə əxlaqlanmaqdır".

İslam təkcə öz ardıcılarının dünyagörüşünü formalaşdırmaqla kifayətlənmir, onlarda özünəməxsus davranış və həyat tərzini, tərbiyəni, emosional və mənəvi dayaq verməklə müəyyən birlik yaradır. İslam cəmiyyətdə xeyrin daşıyıcısıdır. Bu hər şeydən əvvəl onunla bağlıdır ki, islam öz ardıcıllarını xeyir və yaxşı işlər görməyə dəvət edir.

Açar sözlər: İslam, elm, əxlaq, kamil, tərbiyə, ibadət, ədalət, tolerantlıq

Keywords: Islam, science, morality, perfection, upbringing, worship, justice, tolerance

Ключевые слова: Ислам, наука, мораль, совершенство, воспитание, поклонение, справедливость, толерантность.

Əxlaq ictimai şüurun ən qədim formalarından biridir. O, insanların həm cəmiyyətə, həm dövlətə, həm də bir-birinə olan münasibətlərini nizamlayır. Cəmiyyətin tələbatından yaranan əxlaq onun üzvlərinin davranışlarını tənzim edən qaydalardan irəli gəlir. Məlumdur ki, bəşəriyyətin inkişafının ilk mərhələlərində insanlar arasında müəyyən adətlər, davranış qaydaları, ünsiyyət formaları mövcud olmuşdur. İnsanlar öz davranışlarında yaxşının və pisin nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırmağa çalışmışlar. Cəmiyyət siniflərə bölündükdən sonra isə əxlaq qaydaları da sinfi mahiyyət kəsb etməyə başlayır. Hər sinfin özünəməxsus əxlaq qaydaları yaranır və onlar bu qaydaları öz mənafelərini ifadə edən davranış normalarına çevirirlər. Əxlaq haqqında təlim etika adlanır. Bu, *Ethos* yunan sözündən olub, bizim dilimizdə adət mənasını ifadə edir. Etika əxlaqı, insanların mənəvi dünyasını, onun mahiyyətini tədqiq edir. Etik davranışlar cəmiyyətin tələbatından, insanların öz davranışlarında müəyyən qaydalara əməl etməsindən irəli gəlir. Əxlaq-cəmiyyətdə davranış qaydalarını nizamlayan mövcud normalar toplusudur.(8)

Davranış normaları insanların cəmiyyətə, ictimai quruluşa, əməyə və bir-birinə olan münasibətlərində özünü göstərir. İnsanlar hərəkətləri təhlil edərək bəzilərinə müsbət, bəzilərinə isə mənfi qiymət verirlər. Yəni hər kəs etdiyi hərəkətə görə qiymətləndirilir. İslam dini əxlaqın gözəlliyinə üstünlük verən din və ya düşüncə sistemidir. (2)

Həzrət Məhəmməd (s) İslam gözəl əxlaqdır buyurmuşdur. Həzrət Peyğəmbərin (s) gözəl əxlaqa təşviq edən çox gözəl sözləri vardır. “Möminlərin iman baxımından ən kamil olanı əxlaqı ən gözəl olandır”. Qurani-Kərimdə ədalət, əhdə sadıqlıq, əfv etmək, düzgünlük, ata-anaya itaət, sevgi, qardaşlıq, mərhəmət kimi gözəl əxlaqı təşviq edən və zülm, haqsızlıq, riya, həsəd və s. bu kimi xüsusiyyətləri nəhy edən ayələrin yer alması ilahi kitabda əxlaqa nə qədər əhəmiyyət verildiyinin bir göstəricisidir. Peyğəmbərimizin (s) əxlaq barədə buyurduqlarını bir yerə tolasaq, bir kitaba sığmayacaq qədər geniş kəlamlar ortaya çıxar. O, həmçinin gözəl əxlaqı həyatında yaşayaraq, insanlara nümunə olmuş və onu öyrətməmişdir. İslam dinində əxlaqın böyük bir əhəmiyyəti vardır. İslamın qayəsi insanları gözəl əxlaq sahibi edərək kamilləşdirməkdir. Həzrət Məhəmməd (s) buyurur: Mən gözəl əxlaqı tamamlamaq üçün göndərilmişəm. Bir müsəlmanın dəyəri əxlaqının gözəl olması ilə ölçülür. Bu barədə Həzrət Peyğəmbər (s) ona ən sevimli olanların gözəl əxlaq sahibləri olduğunu buyurmuş, Allah qatında ən sevimli qullar kimlərdir sualına da Əxlaqı ən gözəl olanlardır cavabını vermişdir. Allah Təala insanlığı inancsızlığın zülmətindən çıxarıb iman və gözəl əxlaqın işığına qovuşdurmaq üçün peyğəmbərlər və səmavi kitablar göndərmişdir. Allah insanları heç zaman rəhbərsiz buraxmamış və sonuncu kitab olaraq Qurani-Kərimi və sonuncu peyğəmbər Həzrət Məhəmmədi (s) göndərmişdir.(3)

İslam dininin əsas məqsədi Təvhid inancını bütün insanların konüllərinə həkk etməsi və onların gözəl əxlaq sahibi fərdlər olmalarıdır. Allah-Təala Qurani-Kərimdə buyurur: Ey kitab əhli! Sizə kitabda (Təvratda və İncildə) gizlətdiyiniz şeylərin bir çoxunu bildirən, bir çoxunu da sizə bağışlayıb üstünü vurmayan (və ya sizdən bir çoxunu bağışlayan) Peyğəmbərimiz gəldi. Artıq Allah tərəfindən sizə bir nur və açıq-aydın bir kitab (Quran) gəldi. Allah öz lütfünə sığınanları onunla (Peyğəmbərlər və Quran vasitəsilə) əmin-amanlıq (sülh) yollarına yönəldər, onları öz iznilə zülmətdən nura çıxarar və düz yola istiqamətləndirər! (Maidə surəsi, ayə 15-16). Qurani-Kərim Həzrət Peyğəmbəri (s) belə tanıdır: “Şübhəsiz ki, sən böyük bir əxlaq üzərindəsən! (Qələm surəsi, ayə 4), Həqiqətən, Allahın Rəsulu Allaha, qiyamət gününə ümid bəsləyənlər (Allahdan, qiyamət günündən qorxanlar) və Allahı çox zikr edənlər üçün gözəl örnekdir! (Əhzab surəsi, ayə 21)”. Qurani-Kərimdə etiqad, ibadət və əxlaqa aid əsaslar bir çox ayələrdə birlikdə buyurulub. Bu da iman ilə əxlaqi davranışlar arasında qırılmayan əlaqənin olduğunu göstərmək üçündür. Əxlaq anlayışı bir insanın bütün davranışlarını əhatə edir. İbadətin də hikməti insanı gözəl əxlaq sahibi olmağa yönləndirməkdir. Bunun üçün gözəl əxlaq müsəlmanların aynasıdır. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: İman baxımından möminlərin ən kamili ailəsinə şəfqət və mərhəmət göstərən, əxlaqı gözəl olandır. Gözəl əxlaq qorumaq Allah-Təalanın əmridir. Eyni zamanda, ictimai davranışın və insanlıq qururunun ucalmasının vacib cəhətidir. Bir insanın elədiyi pis hərəkətlərin ailədən başlayaraq bütün cəmiyyətə qədər zərəri vardır. Bunun üçün əxlaqa zidd hərəkətləri görüb, onun yanından etinasızlıqla ötmək bu çatışmazlıqların yayılmasına şərait yaratmaq deməkdir.(7)

Gözəl əxlaq zidd davranışları nəsihət və təsirli sözlərlə düzəltməyə çalışmaq, yaxşı xarakterli olmağa təşviq etmək cəmiyyət üçün önəmli bir vəzifədir. İnsan dünyaya tərtəmiz halda gəlir. Əgər ata-ana tərəfindən gözəl tərbiyə edilib, gözəl xasiyyətlər aşılanırsa, gözəl əxlaqlı olaraq yetişir. Düzgün tərbiyə olunmayan və ruhunu çirkin xasiyyətlər örtərsə, ondan gözəl əxlaq gözləməyə də dəyməz. Necə ki, bədənimiz xəstəlikərdən müalicə oluna bildiyi kimi, ruhumuz da pis vərdislərdən müalicə oluna bilər.

Sevimli Peyğəmbərimiz (s) də insanlara-Əxlaqınızı gözəlləşdirin buyurmuşdur. Qurani-Kərimdən bəzi ayələri misal göstərməklə onların işığında qeyd etmək istədiyimiz əsas məsələ odur ki, bizlər bu dünyada müvəqqəti zaman içərisində yaşayırıq. Əxlaqı gözəlləşdirməklə insan Yaradanın sevimli bəndəsinə çevrilə bilər. Gəldiyimiz qaynağa geri dönəcəyimiz bir

gün vardır. İnsanın insana göstərdiyi sayğı və sevgi müqəddəs Kitabımızın bizə öyrətdiklərindəndir. Bu sevginin qazanılması isə gözəl əxlaq sahib olmaqdan keçir.

İslam dini yarandığı vaxtdan insanları əxlaqa, mənəviyyata, kamilliyə çağırır. İslam uzun illər boyu müsəlman ölkələrində nəsillərin təlim və tərbiyəsində mühüm yer tutmuşdur. İslam tərbiyəsinin məqsədi insanı mükəmməlliyə, aliliyə çatdırmaqdır. Mükəmməl və ali insan Allaha yaxın olan insan hesab olunur.

İslam insanı maddə və mənadan, bədən və ruhdan mütəşəkkil bir varlıq kimi bütöv görür və insanı bütün təmayül və davranışları ilə birlikdə öyrənir. O, ilk növbədə, insanın davranışlarını idarə edən mərkəzləri tərbiyə edir. Buna görə də qəlb tərbiyəsində islam birinci dərəcəli əhəmiyyət verir. Çünki davranışlar qəlbə bağlıdır. İnsanın pis və ya yaxşı, qəddar və ya mərhəmətli olması onun qəlbindən asılıdır. Bu cəhətdən qəlbə düzgün tərbiyəsi və təhsili insanın özünü tanıma yollarını göstərir. İslamda tərbiyə insanın özünü tanımasına kömək etməlidir. İslama görə, özünü tanıyan, dərk edən insan Allahını tanıyır, başqalarını tanıyır və harada necə hərəkət edəcəyini yaxşı bilir. İslam tərbiyəsi insanda islam əxlaqını, islami şərtlərə uyğun davranış normalarını formalaşdırmağı nəzərdə tutur. İslam tərbiyəsi insanın həm dini, həm də dünyəvi elmləri dərindən bilməyi, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmağı, tələb edir. İslam tərbiyəsi insanın əqlinin, ruhunun, bədəninin bərabər səviyyədə inkişafını nəzərdə tutur. İslam tərbiyəsi görmüş şəxsin həm bədəni, həm də ruhu sağlamdır. Bədənin sağlamlığı ruha, ruhun da sağlamlığı bədənə bağlıdır. Bütün ilahi dinlər insanı ən yaxşıya, ən gözələ və üstün olmağa yönəldir. Demək, Allahın insanlardan istəyi yaxşıya, doğruya, gözəle, üstün əxlaqa malik olmaqdır.(13)

İslamda tərbiyə məsələsi sadəcə olaraq uşağa gözəl əxlaq və faydalı biliklər vermək deyildir. Tərbiyə məsələsi daha geniş anlamda başa düşülərək insanın yaşadığı cəmiyyətin inkişafına öz töhfələrini verməsi, xalqın adət və ənənələrini, dilini, dinini qoruması, ona hörmət etməsi, cəmiyyətin iqtisadiyyatını, mədəniyyətini daim yüksəltməyə çalışmasıdır. Bu məsələ isə bütün bəşəri mədəniyyəti, mənəviyyatı, əxlaqı əxz etməklə, daim yeni biliklər qazanmaqla və özünü təkmilləşdirməklə mümkün ola bilər. İslam dini insanın tərbiyəsi və nümunəvi cəmiyyət üçün lazım olan qaydaları və istiqamətləri, bəşər tarixinin min illər boyunca əldə etdiyi təcrübə və sınaq məktəblərinin nəticələrinə istinad edərək müəyyənləşdirir və insanlara təqdim edir.(12)

İslamda uşağın tərbiyəsi baxımından onun inkişafı iki dövrə ayrılır: Məhəmməd Peyğəmbər (s) insanın kamilləşmə prosesini üç mərhələyə ayırmış və demişdir: övlad öz həyatının birinci 7 ilində şah, ikinci 7 ilində (7-14 yaş) nökr, müti, üçüncü 7 ilində (14-21 yaş) məsləhətçi, məsul şəxs hesab olunur. Beləliklə, 21 yaşa qədər insanın həyat yolu şahlıq, nökrlik və məsləhətçi, məsul şəxs dövrlərinə bölünür. Şahlıq dövründə uşaq azad, sərbəst şəkildə, sevgi və məhəbbətlə böyüyərsə, böyüklər onun tərbiyəsində, inkişafına diqqət və qayğı göstərərsə, istək və ehtiyaclarını yerinə yetirərsə, onun fiziki və mənəvi inkişafı üçün hər cür şərait, xüsusilə oyun şəraiti, fəal hərəkətilik yaradarsa o çox sadə halda ikinci yaş dövrünə itaət mərhələsinə gəlib çatacaq, valideynlərinin, müəllim və tərbiyəçilərinin sözlərini eşidəcək, düzgün psixoloji müvazinətə malik olacaq, özünü normal idarə edə biləcəkdir. Həzrəti Məhəmməd (s) kəlamlarının birində buyurur: “Uşağın kiçik yaşlarında coşğun, çevik, qaynayıb-daşan olması yaxşıdır, çünki belə uşaq böyüyəndə sakit və özünü idarə etməyə qadir olur”. Belə olan halda yeniyetmə ikinci yaş dövründə tərbiyəçilərin ona verdiyi ədəb, əxlaq, iradə tərbiyəsini layiqincə qəbul edəcək, öz üzərində çalışacaq, ağıl ilə hərəkət edib nəfsinə qalib gələcək, övladlıq borcunu yerinə yetirəcəkdir. Bu dövrdə o ətrafındakılardan müəyyən şeyləri soruşur, öyrənir və başqalarına da öyrədə bilər. Onun fəaliyyətinə istiqamət vermək, vaxtına nəzarət etmək lazımdır ki, o daha səmərəli və faydalı olsun. İslam tərbiyəsi, hər şeydən öncə, islam əxlaqının tərbiyə edilməsini nəzərdə tutur. Bu isə yalnız insanda islam

görüşlərinin, dini şüurun tərbiyə edilməsi və ya islam əxlaqının aşılınması ilə məhdudlaşmır. Buraya: dini və dünyəvi elmlərin öyrədilməsi, etik, estetik, əxlaqi tərbiyənin aşılınması, vətənpərvərlik hisslərinin formalaşdırılması da daxildir. Düzgün əxlaq və davranışa, yaxşı mənəviyyata sahib olmaq, ilk növbədə, islam qaydalarına, Allahın kəlamlarına, Məhəmməd Peyğəmbərin (s) hədislərinə dərinlən inamdan və etiqaddan, onlara əməl etməkdən irəli gəlir.

Gözəl əxlaqa sahib olmaq müqəddəs kitabımızda deyildiyi kimi, "Allahın əxlaqi ilə əxlaqlanmaqdır". Həqiqətən Allahın rəsulu Allaha və qiyamət gününə ümid bəsləyənlər (Allahdan, qiyamət günündən qorxanlar) və Allahı çox zikr edənlər üçün gözəl nümunədir. İslam tərbiyəsi üsulları sırasında həvəsləndirmə, rəğbətləndirmə, tənbeh kimi stimullaşdırıcı üsullar da vardır. İslam tərbiyəsində həvəsləndirmə üsulu kimi yaxşı işlər görməyə, gələcəkdə hökmən fayda görəcəyinə inandırmaq, pis əməllərinə görə isə müəyyən cəza çəkəcəyinə inandırmaqdır. İslam hər hansı psixi, fiziki cəzaları rədd edir. İslamda məcbur etmə, zor işlətmək kimi üsullar yoxdur. İslam dinimiz tənbeh zamanı tərbiyəçinin qəzəbli vaxtda deyil, sakit vaxtda, düşüncəli şəkildə, ehtiyatla hərəkət etməsini məsləhət görür. İslam tərbiyəsində tərbiyəçilərin özləri tərbiyəli olmalı, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmalıdırlar. İslam tərbiyəsində yumşaqlıq, mehribanlıq, xoş rəftar əsas yer tutur. İslam biliciləri ədəb haqqında belə demişlər: "Ədəb danışdığın zaman dilini, yalnız qaldığın zaman qəlbini saxlamaqdır". Ədəb səndən böyük olana hörmət göstərmək, səndən kiçik olana şəfqət etmək, fəqir olanlar ilə gözəl davranmaqdır.(11)

Bəs Əsl müsəlman necə olmalıdır! Peyğəmbərimiz miladi tarixi ilə 571-ci ildə Məkkə şəhərində anadan olmuşdur. O, Muhəmməd ibn Abdullah ibn Abdulmuttalib ibn Həşimdir. Onun atasının adı Abdullah, anasının adı isə Əminədir. O hələ dünyaya göz açmamışdan əvvəl atası vəfat edir. Bir neçə ildən sonra isə anası dünyasını dəyişir. Bundan sonra o, babası Abdulmuttalibin himayəsində qalır. Babası vəfat etdikdən sonra əmisi Əbu Talib ona qəyyumluq edir. O, Məkkə şəhərində Allahın himayəsi altında təmiz bir həyat sürərək dürüst şəxsiyyət kimi böyüyür. O, həyatı boyu bir yalan belə söyləməmiş və heç kəsə pislik etməmişdir. Hətta, öz həmyerliləri onu "Muhəmməd Əmin", "Etibarlı Muhəmməd" deyə çağırırdılar. İyirmi beş yaşına qədər qoyduqda o, Məkkənin ən təmiz və ən zəngin qadınlarından olan Xədicə bint Xueylid ilə evlənir və ondan altı övladı dünyaya gəlir.

Qırx yaşına çatdıqda Uca Allah ona peyğəmbərlik bəxş edərək onu bütün bəşəriyyətə elçi olaraq göndərir və onun vasitəsilə Öz nurunu bütün dünyaya yayır. Peyğəmbərimiz Məkkədə İslam dinini üç il gizli, on il də açıq şəkildə təbliğ edir. O, insanları özlərinin və atababalarının ibadət etdiyi daşlardan və bütldəndən çəkindirərək yalnız Allaha ibadət etməyə, Ona heç bir şeyi şərik qoşmamağa çağırır. O, insanlara namaz qılmağı, zəkat verməyi, oruc tutmağı, doğru söz söyləməyi, əmanətə xəyanət etməməyi, qohumluq əlaqələrini qoruyub saxlamağı, qonşularla yaxşı münasibətdə olmağı əmr edir. Habelə, haram işlərdən, haqsız yerə qan tökməkdən, yalan və pis sözlər danışmaqdan, yetimin malını yeməkdən, namuslu qadınlara böhtan atmaqdan çəkindirir. Buna baxmayaraq Məkkə müşrikləri bu dini qəbul etmək və batil inanclarından əl çəkmək istəmirdilər. Həmin dövrdə Məkkədə və bütün Ərəbistan yarımadasında bütperəstlik son həddə çatmışdır. Belə ki, Kəbənin içində 360-dan çox büt var idi. Hər qəbilə ibadət etdiyi bütü Kəbənin içinə yerləşdirir və vaxtaşırı onları ziyarət etməyə gəlirdilər. (6)

Məkkədə yaşayan və Kəbəyə baxan Qureyş qəbiləsi əsasən həmin ziyarətlərin hesabına gəlir əldə edirdi. Ona görə də Peyğəmbəri qəbul etməməyin səbəblərindən biri iqtisadi maraqlar idi. Allahın dininə qarşı çıxan Məkkə müşrikləri Peyğəmbərin dövlətinin qarşısını almaq üçün hər cür vasitəyə əl atırdılar. Onlar Peyğəmbəri ələ salır, onu sehrbaz, kahin, dəli adlandırırlar, iman gətirən müsəlmanlara hər cür işgəncə və əzab-əziyyət verməkdən çəkinmirdilər. Hətta iş o yerə gəlir çatmışdır ki, Peyğəmbərin həyatına qəsd etməyə cəhd

etdilər. Peyğəmbər və onunla bərabər müsəlmanlar on üç il Məkkədə müşriklərin əzab-əziyyətlərinə səbir edib dözdülər. Bundan sonra Allahın əmri ilə Peyğəmbər iman gətirənlərlə Mədinəyə hicrət etdi. Mədinədə olanların əksəriyyəti onu qəbul etdilər və mühacir müsəlmanlara sığınacaq verdilər. O, Mədinədə İslamı təbliğ etməyə davam etdi və nəticədə insanlar İslam dininə dəstə-dəstə daxil olmağa başladılar. Nəhayət, bütün Ərəbistan yarımadası İslamı qəbul etdi. Muhəmməd peyğəmbər on il Mədinədə yaşadıqdan sonra altmış üç yaşında vəfat etdi və Allahın rəhmətinə qovuşdu. İnsanları dünya və axirətdə səadətə, əmin-amanlığa qovuşduracaq İslam dini Qiyamətə qədər davam edəcəkdir.(8)

Həqiqi mömin o kəsdir ki, həyatından razıdır və hər bir işində Allaha təvəkkül edir. Allaha təvəkkül etmək həyatını daha xoşbəxt və şad edir. Allaha təvəkkül edərək həyatda müvəffəqiyyət qazanar və çətin həyat yolunu asanlıqla başa vurur. O kəslər ki, Allaha təvəkkül edərlər, çətin və böyük işlərdə ən az təzyiq hiss edərlər. İslam dininin fəzilətli sifətlərindən biri – sədaqətdir. Mömin insan sadıq və düzdənşandır. Bu insan sadıq olduğu üçün bütün çətinliklərdən çıxış yolu tapa bilir. Riya, nifaq, ikiüzlü olmaq mömin insanın sifətlərindən olmamalıdır. Əgər mömin insan öz düşmənlərinə qarşı belə sadıqcasına rəftarlar bürüzə versə, faydasına çatar. Sadıq insana hamı etimad edir və ona görə də ona hamı ehtiram göstərir. İslamda qadın haqqında yanlış fikirlərin bəziləri islama aid olmayan adətlərin islama aid edilməsi ilə bağlıdır. Əsl islam əxlaqı hökm sürən cəmiyyətdə qadınlara yüksək hörmət göstərilir.

İslamdan əvvəl yeni doğulmuş qız uşaqlarını diri-diri basdırmaq, müasir dövrdə çox yayılmış ana bətnində qızların öldürülərək yaşamaq hüququndan məhrum etmək islam tərəfindən qadağan olunur. Allah Quranda kişilərə qadınların hüquqlarını tapdalanmamağı əmr edir. Qızları məcbur ərə vermək haramdır. Qadının həyat yoldaşı onu maddi təmin etməlidir və hətta boşandıqdan sonra da onun qayğısına qalmağa borcludur. Allah qadınlara miras almaq hüququ, mülkiyyətçi olmaq hüququ vermişdir. Qadınları gücləri çatmayan işə vadar etmək islamda qadağan olunmuşdur. Bu həm dini, həm də dünyəvi işlərə aiddir. Onlarla hər hansı işə dəvət edərkən ehtiyatlı olmaq, hikmət və nəsihətlə davranmaq buyrulmuşdur.

İslamda qadınların təhsilinə mane olmağa icazə verilməmişdir. Əksinə onlara bu işdə kömək etmək bəyənilir. Müasir ailələrdə yayılmış qadınların qohumları ilə əlaqə saxlamaq istəyinə qarşı çıxılması islama görə doğru deyil. Qohumluq əlaqələrini möhkəmləndirmək islamın vacib hökmlərindəndir və islamın vacib hökmlərində qadına heç bir məhdudiyyət qoymaq olmaz.(9)

Bir çoxları islamda çoxarvadlılıq məsələsinə daim irad tutur, bunu qadın hüquqlarının tapdalanması kimi qəbul edirlər. Ailədə mövcud vəziyyətdən asılı olaraq bu addım atıla bilər. Bu zaman ən vacib şərt, qadınlar arasında ədalətin qorunub saxlanılmasıdır ki, bu da çox məsuliyyət tələb edir. Yalnız bu vacib şərtə əməl olunduqda birdən artıq qadınla evlənməyə icazə verilir.

İslamda qadınlardan danışılarkən nədənsə qadınların hicab geyinməsi məsələsinə düzgün münasibətin olmadığı görünür. Əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, hicab islamdan əvvəl də mövcud olmuşdur. Avropa ölkələrinin bir çoxunda tarixən qadının hicab geyinməsi onun yüksək zümrəyə, zadəgan nəslinə mənsub olması və kölə qadınlardan seçilməsi ilə xarakterizə olunmuşdur. Zaman keçdikcə tarixi hadisələrin təsirindən hicab tədricən unudulmuşdur. İslam dini isə öz gəlişi ilə bu məsələyə yeni həyat vermişdir. İslam dini qadına yüksək qiymət verərək onu yad nəzərlərdən qorumaq, cəmiyyətdə əxlaq balansının pozulmaması üçün hicabı bütün qadınlara vacib buyurdu. Hər bir qadın anlamalıdır ki, onun malik olduğu keyfiyyətlər yalnız onun həyat yoldaşı üçündür və onlar başqalarına nümayiş etdirilməməlidir.(2)

İslam təkcə öz ardıcılarının dünyagörüşünü formalaşdırmaqla kifayətlənmir, onlarda özünəməxsus davranış və həyat tərzini tərbiyə etməklə, onlara emosional və mənəvi dayaq

verməklə müəyyən birlik yaradır. İslamın müqəddəs kitabı Qurani-Kərimdə cəmiyyət həyatından əhəmiyyətli dərəcədə bəhs olunur, cəmiyyətin ahəngdar yaşaması, birlik və bütövlük içində olması üçün göstəriş və tövsiyələr verilir. Din insanların qəlblərini iman əsasında birləşdirməyə, onları bir-birilə qardaş etməyə çalışır. Dində qardaşlıq çox böyük birləşdirici qüvvədir. Odur ki, Qurani Kərim qəblərində iman olan insanları bir-birinə kin-küdurət bəsləməkdən, hörmətsizlik etməkdən çəkindirmişdir. İslam peyğəmbəri də cəmiyyətin rifahını faydalı əməllərlə əlaqələndirərək buyurmuşdur ki, “İnsanların ən xeyirlisi insanlara daha faydalı olanıdır”. Allah insanın cəmiyyət içində əmin-amanlıqla yaşaması üçün hirs, kin, nifrət, intiqam, dedi-qodu, iftira kimi pisləklərdən çəkinməsinə əmr etmişdir. O, cəmiyyətin və fərdin rifahı və əmin-amanlıqla yaşaması naminə hər kəsin bir birinə yaxşılıq, haqq və həqiqət tövsiyə etməsinə və pisləklərdən çəkinməsinə əmr etmişdir. Din cəmiyyətin əmin-amanlığı, ahəngi, sosial inkişafının gərçəkləşə bilməsi, maddi rifahı və sədaqəti üçün möminlərə şəxsi vəzifələrlə yanaşı, sosial vəzifələr də həvalə edir. Cəmiyyəti təşkil edən adamların inamda, məişətdə, qayədə, düşüncədə və hərəkətdə eyniləşib qardaşlaşmasını istəyir. Bununla bağlı Peyğəmbər buyurmuşdur: “Bir birini sevməkdə, bir birinə acımaqda və bir birini qorumaqda möminlər bir vücud kimidir”. Vücudun hər hansı bir əzası ağrıyarsa, digər əzalarda ağrıyır. Göründüyü kimi Peyğəmbər ayrı-seçkilik etmədən bütün insanların bir birinə yardım etmələrini əmr etmişdir, hər bir şəxsin səbrli olmasını, güzəştə getməsinə, müsəlmanların işlərində bir birinə məsləhətçi olmalarını istəmişdir. İnsan cəmiyyətin nüvəsi və ən mühüm ünsürlərindən biridir. Müəyyən qanunlar çərçivəsində insanların bir araya gəlməsindən ailə, ailələrin bir araya gəlməsindən isə cəmiyyət yaranır. Sağlam bir cəmiyyətin təməli ailədir. Umumiyyətlə ailə özündə cəmiyyətin əksər xüsusiyyətlərini daşıyan bir ictimai birlik formasıdır. İnsanların artıb çoxalmaları, ailə adlandırılan müqəddəs qübbə altında olmalıdır. (8)

İslam cəmiyyətdə xeyrin daşıyıcısıdır. Bu hər şeydən əvvəl onunla bağlıdır ki, islam öz ardıcılarını xeyir və yaxşı işlər görməyə dəvət edir: Allah ədalətli olması, yaxşılıq etməyi əmr edir (Ən –Nəhl 90). Bu ayədə yaxşılıq ədalətdən də üstün tutulur, çünki əgər ədalət insanın verməli olduğunu verməsini və almalı olduğunu almasını nəzərdə tutursa, yaxşılıq onun verməli olduğundan çox verməsini, almalı olduğundan az almasını nəzərdə tutur. Dinin üstünlüyü də bundadır. Dünyada heç bir fəlsəfə, heç bir şüur forması yaxşılığı din qədər gözəl izah edə bilmir. İslama görə yaxşılıq bütün xeyir işləri əhatə edir, amma daha çox insanın öz malından xeyriyyəçilik məqsədilə xərclənməsini nəzərdə tutur. Odur, ki müsəlman cəmiyyətlərində əksər xeyriyyəçilik işləri dini xarakter daşıyır. (5)

Tolerantlıq bu gün mütərəqqi dünyanın ən çox müzakirə etdiyi məsələlərdən biridir. Çünki bəşəriyyətin gələcəyi tolerantlıq prinsiplərinin necə və hansı səviyyədə bərqərar olmasından asılıdır. Dünyada yüzlərlə din, məzhəb və təriqət var, eyni zamanda, minlərlə xalq və etnik qrup mövcuddur. Deməli, yüzlərlə dini etiqadın və minlərlə etnik qrupun nümayəndələri Yer kürəsini bölüşməyə məhkumdurlar. Tarixdə dini və milli zəmində çoxsaylı müharibələr olub və milyonlarla insan bu müharibələrin qurbanına çevrilib. Lakin müharibələrin heç biri yer kürəsinin məhvi ilə nəticələnməyib. Hətta, dini və milli zəmində baş verən münaqişələr çox vaxt lokal xarakterli olub. Bu gün isə vəziyyət tamamilə başqadır. Qloballaşma dövründə dini zəmində baş vermiş kiçik bir insident qısa müddətdə regional və global müharibəyə çevrilə bilər. Təəssüf ki, dünyanın taleyi onu bir göz qırpımında məhv edə biləcək, qüdrətli insanın ani bir qərarından asılıdır. Bütün bunlardan sonra hər kəs razılaşar ki, bu gün dünyamızın tolerantlığa ehtiyacı həmişəkindən daha çoxdur. (10)

Tolerantlıq dünyamızın gələcəyi üçün alternativsiz xilas yoludur. Ona fərqli yanaşanlar, müxtəlif izahlar verənlər ola bilər, amma tolerantlığı inkar edənlər əsla olmamalıdır. Latın sözü olan tolerancianın hərfi mənası dözümlülük deməkdir. Ancaq tolerantlığın mahiyyəti və

izahı ilə bağlı müxtəlif variantlar mövcuddur. Fərqli izahların olmasına baxmayaraq, hər kəsin qəbul etdiyi bir həqiqət var: tolerantlıq müxtəlifliyin mövcudluğuna təminat verən hüquqi borc və mənəvi tələbatdır. Tolerantlıq elmi və siyasi ədəbiyyatlarda daha çox dini, milli və irqi müxtəlifliyin etirafı və ona hörmətlə yanaşılması kimi izah olunur. Lakin dini və milli tolerantlıq terminləri ilə yanaşı, siyasi, mədəni, hətta, sosial tolerantlıq ifadələri də işlədilir. Şübhəsiz ki, daha çox istifadə olunan dini tolerantlıq, dözümlülük ifadəsidir. Çünki tolerantlıq ilk dəfə dini dözümlülük mənasında işlədilib və zaman keçdikcə ifadənin əhatə dairəsi genişlənib. Bu gün də tolerantlıq dedikdə həm hüquqi, həm də elmi müstəvidə daha çox dini dözümlülük nəzərdə tutulur.

Tolerantlıq anlayışı orta əsrlərdən etibarən Avropada formalaşmağa başlayıb. Belə ki, əvvəllər köhnə qitədə tolerantlıq məsələsinə əxlaqi fəzilət, qeyri xristian və ya ayin, inancların etirafı kimi yanaşılıb. Ümumiyyətlə, tolerantlıq anlayışının uzun dövr ərzində formalaşmasında təkcə zaman deyil, həm də tarixi hadisələr böyük rol oynayıb. Bu baxımdan tolerantlığı Avropada gedən proseslərin məntiqi nəticəsi kimi də qəbul etmək olar. (10)

Ədəbiyyat

1. A. Masse. İslam Bakı 1992
2. Z. Bünyadov İslam (Ensiklopedik lüğət) Bakı 1993
3. Doktor. M. Mütəhərri Cəfəri məzhəbi və əsasları Bakı 1990
4. Doktor. Məhəmməd. H. Təbətəbai İslamda şüəlik Bakı 1999
5. Şeyxülislam A. Paşazadə İslam məzhəbləri Bakı 1998
6. Belyayev A. Müsəlman təriqətləri Bakı 1993
7. Osman Keskioglu İslam fıkıh tarixi İstanbul 1990
8. İslam tarixi: Kültür və medeniyyət 4 ciltde İstanbul 1988
9. M. Keskinçi Hayatüs-sahabe Ankara kitabevi 1990
10. Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi 24 ciltde İstanbul 1992
11. Mehmed Ebu Zehra İslam Mezhebler tarixi Ankara 1980
12. V. Züheyli Hak dini Kuran dili (Tefsir) 12 ciltde İstanbul 1988.
13. İsa Osman Əli Müsəlmanların intibaha töhfəsi Bakı 2020

GOOD MORALS AND TOLERANCE AS THE BASIC PRINCIPLES OF ISLAM

Aliyev Araz Boran oglu, Aliyeva Hijran Nasir gizi

Summary

Morality is one of the oldest forms of social consciousness. Morality, which arises from the needs of society, stems from the rules that regulate the behavior of its members. The main goal of the Islamic religion is to instill the belief in Monotheism in the minds of all people and to make them individuals with good morals.

Since its inception, the Islamic religion has called people to morality, spirituality, and perfection. Islam has occupied an important place in the education and upbringing of generations in Muslim countries for many years. The goal of Islamic education is to bring a person to perfection and superiority. A perfect and superior person is considered a person who is close to God.

In Islam, the issue of upbringing is not simply to give a child good morals and useful knowledge. The issue of upbringing is understood in a broader sense, and it is the person's contribution to the development of the society in which he lives, the preservation of the customs and traditions, language, religion of the people, respect for them, and the constant

effort to improve the economy and culture of the society. Having good morals, as our holy book says, is "to be moralized with the morals of God." Islam is not only satisfied with shaping the worldview of its followers, but also creates a certain unity by providing them with a unique behavior and lifestyle, upbringing, and emotional and spiritual support. Islam is the bearer of goodness in society. This is due, above all, to the fact that Islam invites its followers to do good and good deeds.

ПОРЯДОЧНОСТЬ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ ОСНОВНОЙ ПРИНЦИП В ИСЛАМЕ

Алиев Араз Боран оглы, Алиева Хиджран Насир кызы

Резюме

Мораль – одна из древнейших форм общественного сознания. Мораль возникает из требований общества и выводится из правил, регулирующих поведение его членов. Основная цель исламской религии – привить веру Таухид в сердца всех людей и сделать их личностями с хорошими моральными качествами.

С момента своего зарождения ислам призывал людей к нравственности, духовности и совершенству. Ислам на протяжении многих лет играл важную роль в образовании и воспитании поколений в мусульманских странах. Цель исламского образования – довести человека до совершенства и совершенства. Совершенным и высшим человеком считается человек, близкий к Богу.

Задача образования в исламе заключается не просто в том, чтобы дать ребенку хорошие нравы и полезные знания. Вопрос образования, понимаемый в более широком смысле, означает, что человек вносит свой вклад в развитие общества, в котором он живет, защищает и уважает обычаи и традиции народа, язык и религию, постоянно старается улучшить экономику и культуру общества. Иметь хорошие нравы, как сказано в нашей священной книге, «значит быть нравоучителем нравственности Божией».

Ислам не только формирует мировоззрение своих последователей, он создает в них определенное единство, давая им уникальное поведение и образ жизни, образование, эмоциональную и духовную поддержку. Ислам – носитель добра в обществе. Это связано прежде всего с тем, что ислам призывает своих последователей совершать добрые и добрые дела.

Rəyçi: dosent Ələsgərov Baxış İslam oğlu

Daxil olma tarixi 07 may 2025-ci il